

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԳՈՀԱՐ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ԲԱՐՈՅԱԽԱՒՍ. ՀՈՒՆԱՐԵՆ ԵՒ ՀԱՅԵՐԵՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐ՝ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ
ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՄԲ

(ԵՐՐԱՅԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 6), ՊԵՏԵՐՍ, ԼՈՒՎԵՆ, 2005, 215 էջ

(Gohar Muradyan, Physiologus: The Greek and Armenian Versions with a Study of Translation Technique [Hebrew University Armenian Studies 6], Peeters: Louvain, 2005, 215 pages)

«Բարոյախաւս»-ը (*Physiologus*) ամենից տարածված վաղ քրիստոնեական գրական երկերից էր: Գրված լինելով հունարեն, մոտավորապես մ.թ. երկրորդ դարում, երկը թարգմանվել է մի շարք լեզուներով, այդ թվում՝ հայերեն, ղպտերեն, վրացերեն, լատիներեն, հին սլավոներեն եւ ասորերեն: Մի շարք արեւմտյան լեզուներով թարգմանություններ են արվել լատիներենից: Տեքստը բաղկացած է զանազան իրական կամ երեւակայական կենդանիների հատկանիշներին ու քրիստոնյաներին՝ դրանց բերած բարոյական նպաստին նվիրված քառասունութ պատմությունից կամ առակից: Հայկական ավանդություն մեջ «Բարոյախաւս»-ի ժողովրդականության օգտին են վկայում ոչ միայն այդ գործի բազմաթիվ պահպանված ընդօրինակությունները, այլեւ միջնադարյան հայ եկեղեցու գործիչների՝ դրան հաճախակի դիմելու փաստը: Այսպի-

սով, սա հայ մտքի կարեւոր աղբյուր է՝ սկսած քրիստոնեության վաղագույն շրջանից:

Գրախոսվող գրքում Գոհար Մուրադյանը ներկայացնում է հունարեն եւ հայերեն տեքստերի վերանայված դիպլոմատիկ հրատարակություն, որի հիմքում ընկած են հայերենին ամենից մոտ հունարեն մոսկովյան P ձեռագիրը (Սինոդի գրադարան, ձեռ. № 432, 11-րդ դ.) եւ հայերեն ՄՄ2101 ձեռագիրը (1223 թ.): Այս երկու ձեռագրի, ինչպես նաեւ լատիներեն *Physiologus* -ի յ խմբագրության ու հայկական ավանդության ուրիշ վկայությունների հիման վրա Մուրադյանին հաջողվել է վերականգնել հունարեն եւ հայերեն տեքստերի ամենավաղ փուլերը: Բացի այդ, հատորում զետեղված է հայերեն տեքստի ճշգրիտ անգլերեն թարգմանությունը:

Մուրադյանն առաջինը չէ, որ դիմել է «Բարոյախաւս»-ի հայերեն թարգմանությանը: Դրա առաջին հրատարակիչը Պիտրան էր՝ 1855 թ., իսկ 1874 թ. լույս տեսավ Կայիեի ֆրանսերեն թարգմանությունը: 19-րդ դարի վերջին, ապա նաեւ 1904-ին, Ն. Մառը հայերեն առակներին նվիրված վիթխարի աշխատանք ձեռնարկեց՝ անդրադառնալով նաեւ «Բարոյախաւս»-ին եւ ի հայտ բերելով ձեռագրական նոր վկայություններ (էջ 3-6): Սակայն Մուրադյանի ուսումնասիրությունը համալրում է իր նախորդների ջանքերը: Թեեւ հիմք ձեռագիրը՝ ՄՄ 2101 (1223 թ.), նույնն է, ինչ որ Մառի 1904 թվականի հրատարակությանը, Մուրադյանի՝ վերանայված դիպլոմատիկ հրատարակության նպատակն է ստանալ հունարենին եւ այդու՛ իր վաղագույն բնագրային փուլին հնարավորինս մոտեցված հայերեն բնագիր: Ավելին, Մառի 1904 թվականի հրատարակությունը հիմնված էր յոթ ձեռագրի վրա, մինչդեռ ձեռագրային ավանդության Մուրադյանի քննության մեջ հաշվի է առնված ձեռագրերի շատ ավելի մեծ թիվ՝ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի երեսունհինգ եւ Նրուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց վանքի յոթ ձեռագիր: Նա նաեւ ձեռագրացուցակներում, իր համար անմատչելի ձեռագրերի նկարագրության հիման վրա, գրանք ընդգրկել է իր դասակարգման մեջ:

«Բարոյախաւս»-ի բնագրային պատմությունը շատ բարդ է, եւ Գ. Մուրադյանը մեծ աշխատանք է կատարել տարբեր խմբագրությունների փոխհարաբերությունները պարզաբանելու ուղղությամբ: Նա բացահայտել է բնագրի հետեւյալ խմբագրությունները՝ բուն թարգմանությունը, որն ունի շատ կարեւոր ընթերցումներ պարունակող ենթախմբագրություն, եւ երկու ու՛ ճամառոտված խմբագրություններ. սրանցից վերջինը, որում առկա են միջին հայերենի լեզվական տարրեր, ունի նաեւ իրենից ածանցյալ երկու ենթախմբագրություն: Նա ներկայացնում է յուրաքանչյուր խմբագրության մանրամասն նկարագրությունը՝ քննելով ինչպես խմբագրությունների ներսում

տարբեր ձեռագրերի, այնպես էլ տարբեր խմբագրությունների միջև եղած տարբերությունները: Հայերեն եւ հունարեն տեքստերի բաղդատությունը ցույց է տալիս, որ հունարեն P ձեռագրի հայերեն թարգմանության եւ լատիներեն Y խմբագրության հարաբերություններն ավելի բարդ են, քան մինչ այդ ենթադրվող ծագումը մեկ նախօրինակից. դրանք դեռեւս հունարենում երեք անկախ զարգացումների արտացոլումն են (էջ 58):

Ի լրումն բնագրի պատմության, Գ. Մուրադյանը ձեռնարկել է թարգմանական տեխնիկայի եւ հայերեն տեքստի լեզվական առանձնահատկությունների քննություն: Ինչպես ինքն է նշում, հայերեն եւ հունարեն տեքստերը բավականաչափ մոտ են միմյանց՝ թարգմանչական հնարքների ուսումնասիրությունն արդյունավետ դարձնելու համար: Պարզվում է, որ «Բարոյախաւս»-ը պատկանում է ամենավաղ դասական թարգմանությունների թվին: Թարգմանչի կիրառած մեթոդների՝ Մուրադյանի վերլուծությունն էապես նպաստում է հունարեն տեքստերի հայերեն մեկնաբանությունների զարգացման մեր ընկալմանը:

Վերջապես, Մուրադյանը ներկայացնում է թարգմանությունը թվագրելու համոզիչ մի դրույթ: Եզնիկ Կողբացու «Բարոյախաւս»-ին ծանոթության հիման վրա Լ. Խաչիկյանը առաջարկում էր թարգմանությունը համարել 470 թվականից վաղ: Իսկ Արեւշատյանն այն տեղադրում էր հունարան թարգմանությունների առաջին խմբում: Ինչպես փաստում է Գ. Մուրադյանը, Եզնիկի «մեջբերումը» նույնական չէ «Բարոյախաւս»-ի համապատասխան հատվածի հետ (էջ 73), սակայն նա նկատել է մեկ այլ բնագրային զուգահեռ, որի դեպքում նա բացառում է, որ Եզնիկը կարող էր դիմել հունարեն *Physiologus*-ին եւ ինքնուրույն թարգմանել իրեն հետաքրքրող հատվածը: Նրա համոզմամբ՝ Եզնիկն օգտվել է հայերեն թարգմանությունից, ուրեմն այն գոյություն ուներ արդեն 5-րդ դարի կեսերին: Եզնիկի հետ այս «փոքր» զուգահեռից բխող եզրակացությունը Մուրադյանն ամրապնդել է հունարեն բնագրում հիշատակվող Ալեքսանդրյան Փամենոթ ու Պարմոթի եւ թարգմանության մեջ դրանք փոխարինող հայկական Մեհեկի ու Արեգ ամիսների հարաբերություններին վերաբերող տոմարական հաշվարկով (էջ 81-82): Ալեքսանդրյան անշարժ եւ հայկական շարժական տոմարների զուգադրումով նա ցույց է տալիս, որ նշված ամիսները համընկել են 124 տարվա ընթացքում 352 թվականից սկսած: Ընդ որում, դրանց համընկնման հավանականությունը նվազել է այդ ժամանակահատվածի ավարտին մոտենալուն զուգընթաց, իսկ 476 թվականից հետո հայկական ամիսները փոխվել են, եւ Փամենոթ ու Պարմոթի անունները Մեհեկիով ու Արեգով թարգմանելն անհնար կլիներ: Այսպիսով «Բարոյախաւս»-ը հիրավի պետք է դասել հունարենից հայերեն արված հնագույն

Թարգմանությունների շարքը:

Մուրադյանի թվարկած միջնադարյան հայ մատենագիրների մոտ «Բարոյախաւս»-ից մեջբերումներին կարող եմ ավելացնել եւս մեկը: Դիոնիսիոս Արիոպագացու հայերեն անանուն լուծմունքներից մեկում, որ ես թվագրում եմ 13-րդ դարի երկրորդ կեսով, բացատրվում է, թե ինչու է առյուծը խորհրդանշում հրեշտակներին: Այս հատվածի հիմքում Հովհան Սկյութոպոլսեցու (6-րդ դ.) հայերեն թարգմանության համապատասխան լուծմունքն է, որն իր հերթին սերում է «Բարոյախաւս»-ից: Պետք է նշել, սակայն, որ հայկական լուծմունքն իր լեզվական արտահայտությամբ ավելի մոտ է հայերեն «Բարոյախաւս»-ի, քան Հովհանի տեքստին: Օրինակ՝ դրանում օգտագործվել է «ազի» բառը (հմմտ. «Բարոյախաւս», էջ 88, 2.4), մինչդեռ Հովհանի հայերեն թարգմանության մեջ ունենք «ձետ»: Սա հուշում է, որ հայ մեկնիչը պետք է, որ ծանոթ լիներ հայերեն «Բարոյախաւս»-ին:

Հնարավոր հիմնական դիտողությունն այն է, որ գիրքը կշահեր, եթե օժտված լիներ թեկուզ ամենաընդհանուր բնույթի անվանացանկով: Բացի այդ, Մուրադյանի անգլերենը երբեմն այնքան էլ հստակ չէ, եւ կան որոշ վրիպակներ: Այս դիտողությունները, սակայն, վերաբերում են մանր բացթողումներին եւ չեն նսեմացնում աշխատության արժանիքները: Հաշվի առնելով, որ Մուրադյանը գործ է ունեցել չափազանց բարդ նյութի հետ, եւ որ անգլերենն էլ նրա մայրենի լեզուն չէ, պետք է ընդունել, որ նա գերազանց աշխատանք է կատարել՝ ներկայացնելով ու վերլուծելով հսկայական քանակությամբ խճճված վկայություններ: Հատորը «Ներաշխական համալսարանի հայագիտական ուսումնասիրություններ» շարքի հերթական արժեքավոր նմուշն է:

Սերջիո ԼԱ ՊՈՐՏԱ